

5. gyakorlat

DIFFERENCIÁLSZÁMÍTÁS 4.

Emlékeztető.

• **Trigonometrikus függvények és inverzeik.** Tetszőleges $x, y \in \mathbb{R}$ esetén

$$\cos x = \cos y \iff x - y \in \{2k\pi \in \mathbb{R} : k \in \mathbb{Z}\} \text{ vagy } x + y \in \{2k\pi \in \mathbb{R} : k \in \mathbb{Z}\}$$

$$\iff x \in \{2k\pi + y \in \mathbb{R} : k \in \mathbb{Z}\} \cup \{2l\pi - y \in \mathbb{R} : l \in \mathbb{Z}\};$$

$$\sin x = \sin y \iff x - y \in \{2k\pi \in \mathbb{R} : k \in \mathbb{Z}\} \text{ vagy } x + y \in \{(2k+1)\pi \in \mathbb{R} : k \in \mathbb{Z}\}$$

$$\iff x \in \{2k\pi + y \in \mathbb{R} : k \in \mathbb{Z}\} \cup \{(2l+1)\pi - y \in \mathbb{R} : l \in \mathbb{Z}\};$$

továbbá

$$\operatorname{tg} x = \operatorname{tg} y \text{ vagy } \operatorname{ctg} x = \operatorname{ctg} y \iff x - y \in \{k\pi \in \mathbb{R} : k \in \mathbb{Z}\}.$$

Az

$$\arccos := (\cos|_{[0, \pi]})^{-1}, \quad \arcsin := (\sin|_{[-\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2}]})^{-1},$$

$$\operatorname{arctg} := (\operatorname{tg}|_{(-\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2})})^{-1}, \quad \operatorname{arcc tg} := (\operatorname{ctg}|_{(0, \pi)})^{-1}$$

függvényeket rendre **arkuszkoszínusz-függvénynek**, **arkuszszínusz-függvénynek**, **arkusztangens-függvénynek**, **arkuszkotangens-függvénynek** nevezzük.

• **Teljes függvényvizsgálat.** Az alábbiakban összefoglaljuk a teljes függvényvizsgálat menetét. Valamely $f \in \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$ függvény vizsgálatakor az alábbi lépéseken célszerű végigmenni.

1. **Kezdeti vizsgálatok.** Előjelviszonyok, paritás, periodikusság, folytonosság, deriválhatóság megállapítása.
2. **Monotonitási intervallumok, lokális szélsőértékek.** Megkeressük f stacionárius helyeit, valamint azokat az intervallumokat, amelyeken f monoton, majd azonosítjuk f lokális szélsőérték helyeit, ill. szélsőértékeit.
3. **Konvexitási, konkávitási intervallumok. Inflexiós pontok.** Megkeressük f'' stacionárius helyeit, valamint azokat az intervallumokat, amelyeken f konvex, ill. konkáv, majd azonosítjuk f inflexiós helyeit.
4. **Határértékek.** A $\mathcal{D}'_f \setminus \mathcal{D}_f$ halmaz pontjaiban kiszámítjuk f határértékét.
5. **Aszimptoták.** Nem korlátos \mathcal{D}_f esetén meghatározzuk f aszimptotáit (ha léteznek).
6. **Grafikon.** Vázoljuk f grafikonját.

• **L'Hospital szabályok.** Legyen $-\infty \leq a < b < +\infty$, illetve $f, g \in \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$. Ekkor

$$\left. \begin{array}{l} \bullet f, g \in D(a, b), \\ \bullet \forall x \in (a, b): g'(x) \neq 0, \\ \bullet \lim_{a+0} f = \lim_{a+0} g = 0, \text{ vagy } \lim_{a+0} f = \lim_{a+0} g = +\infty, \\ \bullet \exists \lim_{a+0} \frac{f'}{g'} \in \overline{\mathbb{R}}. \end{array} \right\} \implies \exists \lim_{a+0} \frac{f}{g} \text{ és } \lim_{a+0} \frac{f}{g} = \lim_{a+0} \frac{f'}{g'}.$$

A L'Hospital szabály átfogalmazható **bal oldali és (kétoldali) határértékre**, valamint $\frac{\pm\infty}{\pm\infty}$ típusú **határértékre**. A többi típusú **kritikus határérték**et (pl. $(+\infty) + (-\infty)$, $0 \cdot (\pm\infty)$, 0^0 , $1^{+\infty}$) vezessük vissza $\frac{0}{0}$ vagy $\frac{\pm\infty}{\pm\infty}$ típusú határértékre.

A feladatmegoldások során először döntsük el, hogy milyen típusú kritikus határértékről van szó, ezután ellenőrizzük a L'Hospital-szabály feltételeit.

■ Feladatok

1. feladat. Számítsuk ki az alábbi függvényértékeket:

$$\arcsin \frac{1}{2}, \quad \arcsin \left(-\frac{\sqrt{3}}{2} \right), \quad \arccos \left(-\frac{\sqrt{2}}{2} \right),$$
$$\operatorname{arctg} 1, \quad \operatorname{arctg} \left(-\frac{1}{\sqrt{3}} \right), \quad \operatorname{arccotg} \sqrt{3}.$$

Megoldás.

• $\arcsin \frac{1}{2}$
~~~~~

Emlékeztetünk arra, hogy az  $\arcsin := \left( \sin|_{[-\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2}]} \right)^{-1}$  definícióból és a  $\sin$  függvény tulajdonságaiból következik, hogy

$$\begin{aligned} \arcsin x = y &\iff \sin y = x, \text{ ezért} \\ (x \in [-1, 1]) &\quad (y \in [-\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2}]) \\ \arcsin \frac{1}{2} = y \in [-\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2}] &\iff \sin y = \frac{1}{2} \iff (y = 30^\circ) \quad y = \frac{\pi}{6}. \end{aligned}$$

Így

$$\arcsin \frac{1}{2} = \frac{\pi}{6}.$$

~~~~~

• $\arcsin \left(-\frac{\sqrt{3}}{2} \right)$
~~~~~

Világos, hogy ha  $x \in [-1, 1]$  és  $y \in [-\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2}]$ , akkor

$$\arcsin x = y \iff \sin y = x,$$

ezért

$$\arcsin \left( -\frac{\sqrt{3}}{2} \right) = y \in [-\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2}] \iff \sin y = -\frac{\sqrt{3}}{2} \iff y = -\frac{\pi}{3},$$

ahonnan

$$\arcsin \left( -\frac{\sqrt{3}}{2} \right) = -\frac{\pi}{3}$$

~~~~~

következik.

- $\text{arc cos} \left(-\frac{\sqrt{2}}{2} \right)$
~~~~~

Emlékeztetünk arra, hogy az  $\text{arc cos} := \left( \cos|_{[0,\pi]} \right)^{-1}$  definícióból és a  $\cos$  függvény tulajdonságaiból következik, hogy

$$\begin{array}{ccc} \text{arc cos } x & = & y \quad \Longleftrightarrow \quad \cos y = x, \text{ ezért} \\ (x \in [-1,1]) & & (y \in [0, \pi]) \end{array}$$

$$\text{arc cos} \left( -\frac{\sqrt{2}}{2} \right) = y \in [0, \pi] \quad \Longleftrightarrow \quad \cos y = -\frac{\sqrt{2}}{2} \quad \Longleftrightarrow \quad (y = 135^\circ) \quad y = 3 \cdot \frac{\pi}{4}.$$

Így

$$\text{arc cos} \left( -\frac{\sqrt{2}}{2} \right) = \frac{3\pi}{4}.$$

~~~~~

- $\text{arc tg } 1$
~~~~~

Emlékeztetünk arra, hogy az  $\text{arc tg} := \left( \text{tg}|_{(-\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2})} \right)^{-1}$  definícióból és a  $\text{tg}$  függvény tulajdonságaiból következik, hogy

$$\begin{array}{ccc} \text{arc tg } x & = & y \quad \Longleftrightarrow \quad \text{tg } y = x, \text{ ezért} \\ (x \in \mathbb{R}) & & (y \in (-\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2})) \end{array}$$

$$\text{arc tg } 1 = y \in \left( -\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2} \right) \quad \Longleftrightarrow \quad \text{tg } y = 1 \quad \Longleftrightarrow \quad (y = 45^\circ) \quad y = \frac{\pi}{4}.$$

Így

$$\text{arc tg } 1 = \frac{\pi}{4}.$$

~~~~~

- $\text{arc tg} \left(-\frac{1}{\sqrt{3}} \right)$
~~~~~

Ha  $x \in \mathbb{R}$  és  $y \in \left( -\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2} \right)$ , akkor

$$\text{arc tg } x = y \in \left( -\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2} \right) \quad \Longleftrightarrow \quad \text{tg } y = x,$$

ezért

$$\text{arc tg} \left( -\frac{1}{\sqrt{3}} \right) = y \in \left( -\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2} \right) \quad \Longleftrightarrow \quad \text{tg } y = -\frac{1}{\sqrt{3}} \quad \Longleftrightarrow \quad (y = -30^\circ) \quad y = -\frac{\pi}{6},$$

ahonnan

$$\text{arc tg} \left( -\frac{1}{\sqrt{3}} \right) = -\frac{\pi}{6}.$$

~~~~~

következik.

- $\text{arc ctg } \sqrt{3}$

Emlékeztetünk arra, hogy az $\text{arc ctg} := (\text{ctg}|_{(0,\pi)})^{-1}$ definícióból és a ctg függvény tulajdonságaiból következik, hogy

$$\begin{array}{ccc} \text{arc ctg } x & = & y \\ (x \in \mathbb{R}) & & (y \in (0, \pi)) \end{array} \iff \text{ctg } y = x, \text{ ezért}$$

$$\text{arc ctg } \sqrt{3} = y \in (0, \pi) \iff \text{ctg } y = \sqrt{3} \iff (y = 30^\circ) \quad y = \frac{\pi}{6}.$$

Így

$$\text{arc ctg } \sqrt{3} = \frac{\pi}{6}.$$

2. feladat. Teljes függvényvizsgálat végzése után vázoljuk az

$$f(x) := x^4 - 4x^3 + 10 \quad (x \in \mathbb{R})$$

függvény grafikonját!

Megoldás.

- Kezdeti vizsgálatok.** f polinomfüggvény, ezért $f \in D^\infty(\mathbb{R})$. f zérushelyei nehezen meghatározhatók, ezért nem fogunk előjelvizsgálatot végezni. A függvény nem páros, páratlan vagy periodikus.
- Monotonitás, lokális szélsőértékek.** Minden $x \in \mathbb{R}$ esetén

$$f'(x) = 4x^3 - 12x^2 = 4x^2(x - 3) = 0 \iff x = 0 \text{ vagy } x = 3.$$

Azokat az intervallumokat kell meghatározni, amelyeken f' állandó előjelű. Most világos, hogy ezek a következők:

	$x < 0$	0	$0 < x < 3$	3	$x > 3$
f'	–	0	–	0	+
f	↓	10	↓	–17	↑
lok.		–		min	

Vegyük észre, hogy 0 nem lokális szélsőértékhely, mert f szigorúan monoton csökkenő a $(-\infty, 3]$ intervallumon.

- Konvexitás.** Minden $x \in \mathbb{R}$ esetén

$$f''(x) = 12x^2 - 24x = 12x(x - 2) = 0 \iff x = 0 \text{ vagy } x = 2.$$

	$x < 0$	0	$0 < x < 2$	2	$x > 2$
f''	+	0	–	0	+
f	∪	10	∩	–6	∪
		infl.		infl.	

4. **Határértékek.** Mivel

$$\mathcal{D}'_f \setminus \mathcal{D}_f = \overline{\mathbb{R}} \setminus \mathbb{R} = \{+\infty, -\infty\},$$

ezért a határértékeket most a $(+\infty)$ -ben és a $(-\infty)$ -ben kell megvizsgálni:

$(+\infty)$ -ben

$$\lim_{x \rightarrow +\infty} f(x) = \lim_{x \rightarrow +\infty} (x^4 - 4x^3 + 10) = \lim_{x \rightarrow +\infty} x^4 \cdot \left(1 - \frac{4}{x} + \frac{10}{x^4}\right) = (+\infty) \cdot 1 = +\infty,$$

$(-\infty)$ -ben

$$\lim_{x \rightarrow -\infty} f(x) = \lim_{x \rightarrow -\infty} (x^4 - 4x^3 + 10) = \lim_{x \rightarrow -\infty} x^4 \cdot \left(1 - \frac{4}{x} + \frac{10}{x^4}\right) = (+\infty) \cdot 1 = +\infty.$$

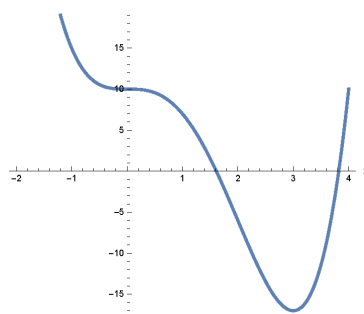
5. **Aszimptoták.** Mivel a

$$\lim_{x \rightarrow +\infty} \frac{f(x)}{x} = \lim_{x \rightarrow +\infty} \frac{x^4 - 4x^3 + 10}{x} = \lim_{x \rightarrow +\infty} x^3 \cdot \left(1 - \frac{4}{x} + \frac{10}{x^4}\right) = (+\infty) \cdot 1 = +\infty,$$

$$\lim_{x \rightarrow -\infty} \frac{f(x)}{x} = \lim_{x \rightarrow -\infty} \frac{x^4 - 4x^3 + 10}{x} = \lim_{x \rightarrow -\infty} x^3 \cdot \left(1 - \frac{4}{x} + \frac{10}{x^4}\right) = (-\infty) \cdot 1 = -\infty$$

határértékek léteznek, de nem végesek, ezért f -nek nincs aszimptotája sem $(+\infty)$ -ben, sem $(-\infty)$ -ben.

6. **A függvény grafikonja:**



3. feladat. Teljes függvényvizsgálat végzése után vázoljuk az

$$f(x) := \frac{x^2 + 1}{(x + 1)^2} \quad (x \in \mathbb{R} \setminus \{-1\})$$

függvény grafikonját!

Megoldás.

1. **Kezdeti vizsgálatok.** Világos, hogy $f(x) > 0$ minden $x \in \mathbb{R} \setminus \{-1\}$ pontban, így a függvény grafikonja a felső félsíkban van. Mivel f racionális törtfüggvény, ezért $\forall x \in \mathbb{R} \setminus \{-1\}$ esetén $f \in D^\infty\{x\}$.

2. **Monotonitás, lokális szélsőértékek.** A deriválási szabályok alapján tetszőleges $x \in \mathcal{D}_f$ esetén

$$f'(x) = \frac{2x \cdot (x+1)^2 - (x^2+1) \cdot 2(x+1)}{(x+1)^4} = \frac{2x \cdot (x+1) - 2(x^2+1)}{(x+1)^3} = \frac{2(x-1)}{(x+1)^3},$$

ezért

	$x < -1$	$-1 < x < 1$	1	$x > 1$
f'	+	−	0	+
f	↑	↓	lok. min.	↑
			$f(1) = \frac{1}{2}$	

3. **Konvexitás.** Mivel bármely $x \in \mathcal{D}_f$ esetén

$$f''(x) = \frac{2 \cdot (x+1)^3 - 2(x-1) \cdot 3(x+1)^2}{(x+1)^6} = \frac{2(x+1) - 6(x-1)}{(x+1)^4} = \frac{4(2-x)}{(x+1)^4},$$

ezért

	$x < -1$	$-1 < x < 2$	2	$x > 2$
f''	+	−	0	+
f	∪	∩	inflexió	∪
			$f(2) = \frac{5}{9}$	

4. **Határértékek.** Mivel

$$\mathcal{D}'_f \setminus \mathcal{D}_f = \overline{\mathbb{R}} \setminus (\mathbb{R} \setminus \{-1\}) = \{-\infty, -1, +\infty\},$$

ezért a határértékeket most $(\pm\infty)$ -ben és (-1) -ben kell megvizsgálni.

$(-\infty)$ -ben

$$\lim_{x \rightarrow -\infty} f(x) = \lim_{x \rightarrow -\infty} \frac{x^2+1}{(x+1)^2} = \lim_{x \rightarrow -\infty} \frac{1+\frac{1}{x^2}}{\left(1+\frac{1}{x}\right)^2} = 1,$$

$(+\infty)$ -ben

$$\lim_{x \rightarrow +\infty} f(x) = \lim_{x \rightarrow +\infty} \frac{x^2+1}{(x+1)^2} = \lim_{x \rightarrow +\infty} \frac{1+\frac{1}{x^2}}{\left(1+\frac{1}{x}\right)^2} = 1,$$

(-1) -ben

$$\lim_{x \rightarrow -1} f(x) = \lim_{x \rightarrow -1} \frac{x^2+1}{(x+1)^2} = \left(\lim_{x \rightarrow -1} (x^2+1) \right) \cdot \left(\lim_{x \rightarrow -1} \frac{1}{(x+1)^2} \right) = 2 \cdot (+\infty) = +\infty.$$

5. **Aszimptoták.** Mivel

$$\lim_{x \rightarrow \pm\infty} \frac{f(x)}{x} = \left(\lim_{x \rightarrow \pm\infty} f(x) \right) \cdot \left(\lim_{x \rightarrow \pm\infty} \frac{1}{x} \right) = 0 =: A,$$

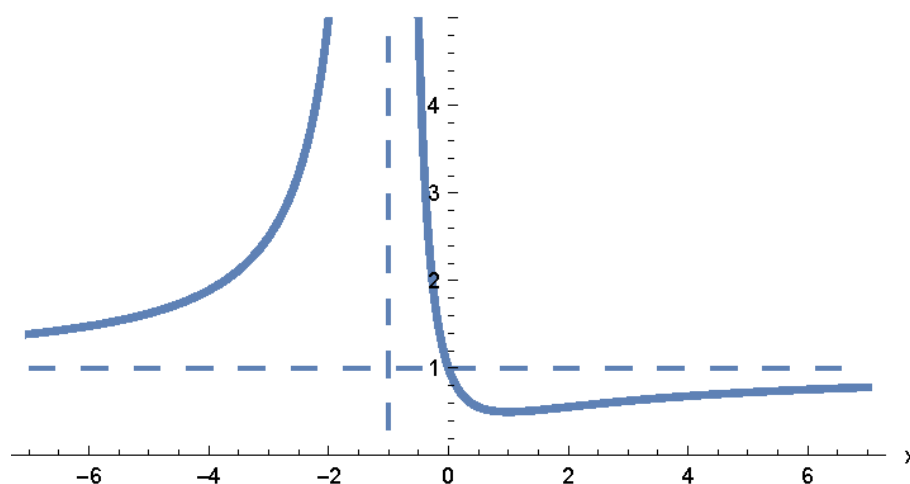
$$\lim_{x \rightarrow \pm\infty} (f(x) - A \cdot x) = \lim_{x \rightarrow \pm\infty} f(x) = 1 =: B,$$

ezért az

$$l(x) := A \cdot x + B = 1 \quad (x \in \mathbb{R})$$

egyenletű egyenes az f függvény aszimptotája mind a $(-\infty)$ -ben, mind pedig a $(+\infty)$ -ben.

6. **A függvény grafikonja:**



4. feladat. Teljes függvényvizsgálat végzése után vázoljuk az

$$f(x) := x \cdot \ln^2 x \quad (x > 0)$$

függvény grafikonját!

Megoldás.

1. **Kezdeti vizsgálatok.** Világos, hogy

$$f(x) \geq 0, \text{ ha } x > 0 \quad \text{és} \quad f(x) = 0 \iff x = 1,$$

ezért az f függvény grafikonja a felső zárt félsíkban van.

Az elemi függvények deriváltjai, valamint a deriválási szabályok alapján azt kapjuk, hogy $f \in D^\infty(\mathbb{R}^+)$.

2. **Monotonitás, lokális szélsőértékek.** Mivel $f \in D(\mathbb{R}^+)$, ezért tetszőleges $x \in \mathbb{R}^+$ esetén

$$f'(x) = 1 \cdot \ln^2 x + x \cdot 2 \cdot (\ln x) \cdot \frac{1}{x} = \ln^2 x + 2 \cdot \ln x = (\ln x) \cdot (\ln x + 2).$$

Most meghatározzuk azokat az intervallumokat, amelyeken f' állandó előjelű.

Világos, hogy $0 < x \in \mathbb{R}$ esetén

$$f'(x) = 0 \iff \ln x + 2 = 0, \text{ azaz } x_1 = e^{-2} = \frac{1}{e^2} < 1 \text{ vagy } \ln x = 0, \text{ azaz } x_2 = 1.$$

Ugyanakkor

$$\ln x + 2 < 0, \text{ ha } 0 < x < x_1 \text{ és } \ln x + 2 > 0, \text{ ha } x_1 < x < +\infty;$$

$$\ln x < 0, \text{ ha } 0 < x < x_2 \text{ és } \ln x > 0, \text{ ha } x_2 < x < +\infty.$$

A keresett intervallumok tehát a következők:

$$(0, x_1) = \left(0, \frac{1}{e^2}\right), \quad (x_1, x_2) = \left(\frac{1}{e^2}, 1\right), \quad (x_2, +\infty) = (1, +\infty).$$

Ezen az intervallumokon f' előjelei:

	$0 < x < \frac{1}{e^2}$	$x_1 = \frac{1}{e^2}$	$\frac{1}{e^2} < x < 1$	$x_2 = 1$	$1 < x < +\infty$
f'	+	0	-	0	+
f	↑	lok. max.	↓	lok. min.	↑
		$f(x_1) = \frac{4}{e^2}$		$f(1) = 0$	

3. **Konvexitás.** Bármely $x \in \mathcal{D}_f$ esetén

$$f''(x) = \frac{1}{x} \cdot (\ln x + 2) + (\ln x) \cdot \frac{1}{x} = \frac{2 \cdot (\ln x + 1)}{x}.$$

Mivel $0 < x \in \mathbb{R}$ esetén

$$\ln x + 1 < 0, \text{ ha } 0 < x < \frac{1}{e} \text{ és } \ln x + 1 > 0, \text{ ha } \frac{1}{e} < x < +\infty,$$

ezért az f'' függvény a

$$\left(0, \frac{1}{e}\right), \quad \text{valamint az} \quad \left(\frac{1}{e}, +\infty\right)$$

intervallumokon állandó előjelű. Így

	$0 < x < \frac{1}{e}$	$x = \frac{1}{e}$	$\frac{1}{e} < x < +\infty$
f''	-	0	+
f	∩	inflexió	∪

4. **Határértékek.** Mivel

$$\mathcal{D}'_f \setminus \mathcal{D}_f = [0, +\infty] \setminus (0, +\infty) = \{0, +\infty\},$$

ezért a határértékeket most $(+\infty)$ -ben és 0 -ban kell megvizsgálni.

$(+\infty)$ -ben

$$\lim_{x \rightarrow +\infty} f(x) = \lim_{x \rightarrow +\infty} (x \cdot \ln^2 x) = \left(\lim_{x \rightarrow +\infty} x \right) \cdot \left(\lim_{x \rightarrow +\infty} \ln x \right)^2 = (+\infty) \cdot (+\infty) = +\infty.$$

0-ban a határértéket a L'Hospital-szabály többszöri alkalmazásával határozzuk meg:

$$\begin{aligned} \lim_{x \rightarrow 0+0} f(x) &= \lim_{x \rightarrow 0+0} (x \cdot (\ln x)^2)^{0 \cdot (+\infty)} \stackrel{=}{=} \lim_{x \rightarrow 0+0} \frac{(\ln x)^2}{\frac{1}{x}} \stackrel{=}{=} (\text{L'Hospital-szabály}) = \\ &= \lim_{x \rightarrow 0+0} \frac{2 \cdot (\ln x) \cdot \frac{1}{x}}{-\frac{1}{x^2}} = (-2) \cdot \lim_{x \rightarrow 0+0} (x \cdot \ln x)^{0 \cdot (-\infty)} \stackrel{=}{=} (-2) \cdot \lim_{x \rightarrow 0+0} \frac{\ln x}{\frac{1}{x}} \stackrel{=}{=} \\ &\stackrel{=}{=} \lim_{x \rightarrow 0+0} (\text{L'Hospital-szabály}) = (-2) \cdot \lim_{x \rightarrow 0+0} \frac{\frac{1}{x}}{-\frac{1}{x^2}} = 2 \cdot \lim_{x \rightarrow 0+0} x = 2 \cdot 0 = 0, \end{aligned}$$

tehát

$$\lim_{x \rightarrow 0+0} f(x) = \lim_{x \rightarrow 0+0} (x \cdot \ln^2 x) = 0.$$

5. Aszimptota $(+\infty)$ -ben. Mivel tetszőleges $0 < x \in \mathbb{R}$ esetén

$$\frac{f(x)}{x} = \frac{x \cdot \ln^2 x}{x} = \ln^2 x \rightarrow +\infty, \quad \text{ha } x \rightarrow +\infty,$$

ezért az f függvénynek nincs aszimptotája $(+\infty)$ -ben.

6. A függvény grafikonja:

